ABDULLA QAHHOR HIKOYALARIDA O'ZBEK MILLIY QADRIYATLARI

Saydullaxonova Zebinisobegim Shukurullaxon qizi

Annotatsiya: *Mazkur maqolada o'zbek adabiyotining yirik namoyandasi Abdulla Qahhor hikoyalaridagi milliy qadriyatlar tizimli va qiyosiy tahlil qilinadi. Adibning realistik uslubi, satirik mahorati va xalqona tili orqali ifodalangan insoniylik, halollik, mehnatsevarlik, kattaga hurmat, oilaparvarlik hamda vatanparvarlik kabi qadriyatlar ilmiy nuqtayi nazardan o'rganiladi. "Bemor", "O'g'ri", "Anor" va boshqa asarlar misolida yozuvchining badiiy metodologiyasi va g'oyaviy yo'nalishi atroflicha yoritiladi.*

Kalit so'zlar: *milliy qadriyat, Abdulla Qahhor, hikoya, realizm, satira, o'zbek adabiyoti, ma'naviyat, insoniylik, badiiy mahorat.*

O'zbek adabiyoti tarixida Abdulla Qahhor (1907–1968) o'ziga xos ijodiy maktab yaratgan ulkan so'z san'atkoridir. U yarim asrlik ijodiy faoliyati davomida yüzdan ortiq hikoya, qator qissa va romanlar, teatr asarlari, tarjimalar hamda publitsistik maqolalar yaratdi. Qahhor asarlarining asosiy kuchi — ularning xalq hayotiga yaqinligi, teran psixologizmi va milliy ruhning yorqin in'ikosidadir.

Milliy qadriyatlar tushunchasi keng qamrovli bo'lib, u xalqning asrlar davomida shakllantirib kelgan axloqiy me'yorlari, urf-odatlari, turmush tarzi va insoniy munosabatlar majmuini o'z ichiga oladi.[1] Bu qadriyatlar avloddan avlodga badiiy adabiyot, og'zaki ijod va kundalik hayotiy tajriba orqali uzatiladi. Abdulla Qahhor ijodining ilmiy jihatdan o'rganilishi nafaqat adabiyotshunoslik, balki

[1]Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999. – B. 45.

etnologiya, madaniyatshunoslik va ijtimoiy falsafa nuqtayi nazaridan ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Adib asarlari XX asr o'zbek jamiyatidagi ijtimoiy-ma'naviy o'zgarishlarni, yangi davr bilan an'anaviy qadriyatlar o'rtasidagi ziddiyatlarni va insonning o'zgaruvchan sharoitdagi ma'naviy tutumini ko'rsatadi.[2] Aynan shu xususiyat Qahhor hikoyalarini hali-hamon dolzarb va o'quvchi qalbiga yaqin qilib turadi. Mazkur maqolaning maqsadi — adibning asosiy hikoyalari misolida milliy qadriyatlarning badiiy talqinini tizimli ravishda o'rganishdan iborat.

Abdulla Qahhor hikoyalarida insoniylik eng ustun qadriyat sifatida talqin etiladi. Yozuvchi uchun haqiqiy insoniylik — bu shunchaki yaxshi niyat emas, balki qiyin lahzalarda ham namoyon bo'ladigan faol mehr va sadoqatdir. "Bemor" hikoyasi (1935) bu jihatdan ayniqsa yaqqol misol bo'la oladi.[3] Asarda og'ir kasallikka chalingan ayolning holati va uning atrofidagilarning kechinmalari orqali oiladagi mehr-muhit, sabr-toqat va fidokorlik teran tasvirlangan.

Hikoyada Qahhor psixologik portretni zo'r mahorat bilan chizadi: kasal ayolning nigohidagi umid va qo'rquv, erining ojiz ammo chin muhabbati, bolalarning ongida hali to'liq anglashilmagan, biroq his qilinayotgan qayg'u — bularning barchasi birgalikda o'zbek oilaviy munosabatlarining teranligi va murakkabligini namoyon etadi. Yozuvchi bu insoniy holat orqali mehr-oqibatning har qanday sharoitda ham saqlanishi kerakligini uqtiradi.

"Qo'shchinor chiroqlari" qissasida ham mehr-oqibat qadriyati markaziy o'rin tutadi. Unda jamoa hayotidagi insoniy munosabatlar, do'stlik va hamjihatlik milliy madaniyatning ajralmas bir parchi sifatida gavdalanadi. Qahhorning mehr haqidagi

[2]Yo'ldoshev Q. Badiiy matn va uning o'quvchisi. – Toshkent: Yangi nashr, 2009. – B. 88.

[3]Qo'shjonov M. Abdulla Qahhor mahorati. – Toshkent: Fan, 1988. – B. 112.

tasvirlari hech qachon sentimentalizm sari og'ishmaydi — u meherni hayotiy va haqiqiy ko'rsata oladi.

O'zbek xalqining qadimiy fazilati bo'lgan mehnatsevarlik Abdulla Qahhor hikoyalarining ko'pchiligida asosiy o'q bo'lib o'tadi. Adib mehnatni nafaqat moddiy hayot manbayi, balki inson sha'nini belgilovchi ma'naviy mezon sifatida ko'rsatadi.[4] Qahhor dangasalik, yolg'on va manmanlik kabi illatlarni keskin tanqid qiladi.

"O'g'ri" hikoyasida (1936) halollik va adolat qadriyatlari keskin ijtimoiy ziddiyat fonida ko'tariladi. Asardagi qahramon qashshoqlik va nochorlik tufayli o'g'irlikka majbur bo'lgan baxtsiz bir insondir. Yozuvchi bu holatni sirtdan emas, balki qahramonning ichki olamidan turib tasvirlaydi: o'g'rining vijdon azobini, harolatini va mag'lubiyatini boshdan kechirishni aks ettiradi. Shu orqali Qahhor jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizlikning sabab ekanligi masalasini ko'taradi, biroq shu bilan birga halollikning insonni asrashi lozimligini ham ta'kidlaydi.

"Sarob" romanida ham mehnat va halollik masalalari chuqur yoritiladi.[5] Muallif turli ijtimoiy qatlamlardan chiqqan qahramonlar orqali kim haqiqatan mehnat qiladi, kim esa boshqalarning mehnati hisobiga yashaydi, degan savolga aniq va ishonarli javob beradi. Bu asarlarda o'zbek xalqining «el mehnatida — el barakasi» degan hayotiy falsafasi badiiy timsolga aylanadi.

O'zbek milliy madaniyatida kattaga hurmat muqaddas bir qadriyat hisoblanadi. Bu qadriyat shunchaki tashqi xulq-atvor me'yori emas, balki insonning dunyoqarashini, jamiyatda tutgan o'rnini va ma'naviy pishiqligini belgilovchi

[4]Abdulla Qahhor. Tanlangan asarlar. 2-jild. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1987. – B. 78.

[5]Husanboyev Q. O'zbek hikoyachiligi taraqqiyoti. – Toshkent: Ma'naviyat, 2003. – B. 67.

omildir.[6] Abdulla Qahhor o'z hikoyalarida bu mavzuni turli hayotiy vaziyatlar orqali tasvirlaydi.

Adib qahramonlari orasida ota-onasini e'zozlovchi, oilasi uchun barcha qiyinchiliklarni yengishga tayyor bo'lgan insonlar alohida ehtirom bilan tasvirlanadi. Qahhor ota-onaga bo'lgan munosabatni farzandning ma'naviy kamolot darajasi bilan bevosita bog'laydi. Uning asarlarida katta yoshlilar ko'pincha nasihatgo'y emas, balki o'z hayot tajribasi va sabr-tahammuli bilan atrof-muhitni ma'naviy jihatdan boyituvchi timsol sifatida gavdalanadi.

"Anor" hikoyasida yozuvchi bolaning dunyoni idrok etishi orqali kattalar olamidagi murakkab munosabatlarni nozik tarzda ochib beradi. Bu asarda ota-bola munosabatlari, mehribonlik va javobgarlik masalalari xalqona va tabiiy tarzda ifodalangan.[7] Bolalar tasvirida Qahhorning pedagogik dunyoqarashi ham ko'rinadi: bola tarbiyasida muhit, mehr va ibrat eng asosiy vositalardir.

Abdulla Qahhor nafaqat lirik va dramatik yozuvchi, balki o'zbek adabiyotida o'ziga xos satirik yo'nalishning yirik vakili hamdir. Uning satirasi shunchaki kulgi uchun emas, balki jamiyatni tuzatish, inson qalbidagi illatlarni fosh etish va sog'lom ma'naviyatni himoya qilish maqsadiga xizmat qiladi.[8]

Qahhorning satirik hikoyalarida maqtanchoqlik, xudbinlik, ikki yuzlamachilik, loqaydlik va mansabparastlik kabi illatlar keskin tanqid ostiga olinadi. Bu illatlar ko'pincha aniq sotsiologik muhitda, real hayotiy voqealar orqali ko'rsatiladi. Yozuvchi o'z qahramonlarini karikaturaga aylantirmaydi — balki ularning botiniy qarama-qarshiliklarini, ichki bo'shliqlarini va o'z-o'zini

[6]O'zbek adabiyoti tarixi. Akademik nashr. 5 jildlik. – Toshkent: Fan, 1978. – 3-jild. – B. 289.

[7]Normatov U. Ijod siri. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2002. – B. 74.

[8]Toshmatov N. Abdulla Qahhorning satirik hikoyalari tahlili // O'zbek tili va adabiyoti. – 2010. – №3. – B. 24.

aldashlarini tabiiy va haqiqiy tarzda namoyon etadi. Aynan shu xususiyat Qahhor satirasini barqaror va umuminsoniy maqomga ko'taradi.

Abdulla Qahhor hikoyalarining badiiy quvvati ko'p jihatdan tilning xalqona boyligida namoyon bo'ladi. Adib xalq maqollari, iboralari, mahalliy dialektlar va og'zaki nutq namunalaridan o'rinli foydalangan holda jonli va ta'sirchan badiiy matn yaratadi.[9] Bu til milliy o'ziga xoslikning eng yorqin belgisi bo'lib xizmat qiladi.

Qahhor dialoglarida xalq nutqidagi poetiklik, ziyraklik va kinoya qanday ifodalanishini namoyish etadi. Uning qahramonlari o'z xarakteriga mos, o'z ijtimoiy maqomiga yarasha, o'z ruhiy holatini aks ettiruvchi tarzda gapiradi. Bu esa yozuvchining xalq hayotini naqadar chuqur bilganligining dalildir.[10] Natijada Qahhor asarlarida til nafaqat ifoda vositasi, balki milliy madaniyatning o'zi bir ko'rinishiga aylanadi.

Abdulla Qahhor hikoyalarini milliy qadriyatlar nuqtayi nazaridan tahlil qilish adabiyotshunoslik, madaniyatshunoslik va ijtimoiy psixologiyaning kesishmasida turuvchi metodologik muammodir. Bir tomondan, bu asarlar o'z davri — sovet jamiyatining kontekstida yaratilgan bo'lib, ularda ayni zamonning mafkuraviy ta'siri ham mavjud. Boshqa tomondan esa, Qahhorning yuksak badiiy mahorati milliy ruhga sodiqligini yozuvchi bu mafkuraviy doirani ichidan yengib o'tishiga imkon bergan.

Olimlar Qahhorning milliy o'ziga xoslikni saqlab qolish borasidagi sa'y-harakatlarini bir necha jihatdan baholaydilar. M. Qo'shjonov Qahhor «realistik usul orqali milliy ruhni himoya qildi» degan xulosaga keladi, chunki yozuvchi insonning ichki olamini sinfiy yoki mafkuraviy qoliplarga solib cheklamadi, balki

[9]Qo'shjonov M. Abdulla Qahhor mahorati. – Toshkent: Fan, 1988. – B. 198.

[10]Mirzayev T. O'zbek xalq og'zaki ijodi va yozma adabiyot aloqalari. – Toshkent: Fan, 1995. – B. 112.

uni barcha murakkabligicha tasvirladi. Bu pozitsiya milliy qadriyatlarning universal, yaxlit insoniy mohiyatini ta'kidlaydi.

Shuningdek, Abdulla Qahhor ijodida milliy va umuminsoniy qadriyatlar o'rtasidagi muvozanat masalasi ham muhim o'rin egallaydi. Adib asarlarida milliy o'ziga xoslik hech qachon yopiqlik yoki boshqa xalqlarga nisbatan kamtar bo'lishga chaqiriq sifatida talqin etilmaydi. Aksincha, o'zbek xalqining mehr-oqibati, sabr-toqati, mehnatsevarlik va xashamat illatidan yiroqligi kabi fazilatlari umuminsoniy qadriyatlar bilan uyg'unlashadi va shu uyg'unlik orqali yanada teranroq ma'no kasb etadi.

Abdulla Qahhor hikoyalari o'zbek milliy qadriyatlarini badiiy timsolga aylantirgan noyob adabiy meros hisoblanadi. Maqolada tahlil qilingan asarlar shuni ko'rsatadiki, adib insoniylik, halollik, mehnatsevarlik, kattaga hurmat, oilaparvarlik va vatanparvarlik kabi qadriyatlarni sun'iy ravishda targ'ib qilmaydi — balki ularni konkret inson taqdiri va voqealar silsilasi orqali hayotiy, ishonchli va ta'sirchan tarzda namoyon etadi.

Yozuvchining realistik uslubi, satirik mahorati, psixologik chuqurligi va xalqona til boyligi birgalikda milliy qadriyatlarning badiiy konsepsiyasini yaratadi. Qahhor asarlarida qadriyatlar na deklaratsiya, na targ'ibot vositasi — ular insoniy xarakter va harakat orqali ochiluvchi hayotiy haqiqatdir. Aynan shu xususiyat Qahhor ijodining mustahkam adabiy maqomini va uzoqqa yetuvchi ta'sir doirasini belgilaydi.

Bugungi kunda milliy o'zlikni anglash, ma'naviy tarbiya va madaniy meros masalalari alohida muhimlik kasb etayotgan bir sharoitda Abdulla Qahhor hikoyalarini o'qish va o'rganish yangi avlod uchun milliy qadriyatlarni hayotiy idrok etishning eng samarali yo'llaridan biri bo'lib qolmoqda. Yozuvchi ijodini zamonaviy pedagogik va ilmiy-adabiy kontekstda chuqurroq o'rganish istiqboli katta ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Abdulla Qahhor. Tanlangan asarlar. 3 jildlik. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa uyi, 1987–1988.

2. Abdulla Qahhor. Sarob: Roman. – Toshkent: O'zbekiston, 2005.

3. Karimov N. XX asr o'zbek adabiyoti tarixi. – Toshkent: O'qituvchi, 1999. – 480 b.

4. Qo'shjonov M. Abdulla Qahhor mahorati. – Toshkent: Fan, 1988. – 240 b.

5. Husanboyev Q. O'zbek hikoyachiligi taraqqiyoti. – Toshkent: Ma'naviyat, 2003. – 190 b.

6. O'zbek adabiyoti tarixi. Akademik nashr. 5 jildlik. – Toshkent: Fan, 1977–1980.

7. Yo'ldoshev Q. Badiiy matn va uning o'quvchisi. – Toshkent: Yangi nashr, 2009. – 210 b.

8. Mirzayev T. O'zbek xalq og'zaki ijodi va yozma adabiyot aloqalari. – Toshkent: Fan, 1995.

9. Normatov U. Ijod siri. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 2002. – 160 b.

10. Toshmatov N. Abdulla Qahhorning satirik hikoyalari tahlili // O'zbek tili va adabiyoti. – 2010. – №3. – B. 22–28.